

נפתולי אלוקים נפתלתי

שלוש תפילות ע"פ רבי אייזיק מהומיל¹

ישראל אורי מייטליס

אינו יכול לספר לעצמו ליום
שני הַזְרִיחָה וְהַתְּנוּצָוֹת שֶׁל
גְּדֻלְתּוֹ יִתְבָּרַךְ שֶׁהָיָה לוֹ
אֶתְמוּל.²

. א

"האם אנחנו באמת יכולים להתפלל?" – שמעתי שאלה זו מרחפת בחלל אזורינו. כדי לענות על שאלה זו צריך בראש ובראשונה להבין איזה סוג של תפילה, או במילים אחרות: 'חיבור',³ אנו מנסים ליצור עם הקב"ה.

על מנת להסביר לעצמנו את סוג החיבור ה'קיומי' בו אנו רואים את עצמנו דבקים ביוצרנו, זקוקים אנו בתחילה להבין את ה'מטפיזיקה' העומדת בתשתית כל אחת מהאופציות הפרוסות לפנינו לאותו החיבור והתפילה. כך נוכל להתפלל מתוך הבנה מהו בעצם האור המקיף שלנו ובאיזה מרחב למעשה אנו פועלים.

לכן, נפתח בבריאת העולם. רבי יצחק אייזיק הלוי אפשטיין מהומיל, ה'משכיל' הגדול של הדורות הראשונים של חסידות חב"ד, מאיר את עיננו לשלוש צורות, או שלוש פרספקטיבות, בהן ניתן לחוות את בריאת העולם ע"י הקב"ה:

א. דרך הדיבור האלוקי: "בדבר ה' שמים נעשו".⁴

ב. מתוך רוח פיו של הקב"ה: "וברוח פיו כל צבאם".⁵

ג. מהחכמה האלוקית: "כולם בחכמה עשית".⁶

1. כל הציטוטים שלא יופנו למקורות, הם ממאמרו לפרשת וישלח שבספרו 'חנה אריאל', מתוך דף נב.

2. רבי נחמן מברסלב, שיחות הר"ן, א.

3. מופיע רבות בחסידות ש'תפילה' היא מלשון 'חיבור', כמו ב'התופל כלי חרס' (משנה כלים פ"ג מ"ה).

4. תהילים, לג, ו.

5. המשכו של הפסוק הנ"ל.

6. תהילים, קד, כד.

ב.

כבר קיימא לן שהעולם כולו נברא ע"י הדיבור האלוקי, ע"י ה'עשרה מאמרות'. אלא שאם מתבוננים בכל דיבור ואמירה שאנו פוגשים, מסביר רבי אייזיק, נמצא שלוש בחינות שונות שמרכיבות את הדיבור:

א. דבר החכמה שמועבר דרך הדיבור.

ב. "הבל הדבור שנעשה אור מקיף להדבור... ועל כן לא קאים אדעתיה דרביה במה שקיבל ממנו אלא אם כן מכיר וזוכר את השכל באותן האותיות עצמן שקבל מרבו. מטעם שהבל הדיבור של הרב מקיף את אותיות דבריו ושומר אותם מכל טעות ושבוש".

הווה אומר: האינטונציה של הדברים. כדי להבין באמת את הדובר שלפניך עליך להבין את הצליל שבקולו. רק אז תוכל באמת לעמוד על דעתו של הדובר. רבי אייזיק מוסיף לתוך סוגריים: "והטעם לזה כי הבל הדבור שורשו למעלה מאור השכל עצמו שמשפיע לו". רוצה לומר: צורת הדיבור מביעה יותר מעצם הדברים שנאמרו. ניתן לתרגם זאת לשפת חב"ד: "שורש הכלים גבוה משורש האורות". בשורש, הכלי – ההבל, האינטונציה, הרוח – מכיל יותר מהאור עצמו. הוא דבר החכמה.

ג. "בחינת אותיות הדיבור עצמו שהם לבושי השכל (כידוע שבכל אות ואת מלובש בו חלק קטן מן השכל ובהצטרפם יחד יתלבש בהם אור השכל כולו) והאותיות עצמם אינם ממהות השכל כלל כידוע".

"ועל פי משל זה יובן גם למעלה בדבר ה' שבעשרה מאמרות שיש בהם הג' בחינות הנ"ל". לכן, לאחר שהתבוננו בשלוש הבחינות האלו בדיבור הגשמי, נפנה ונתבונן בהם בדיבור האלוקי. ראשית חכמה:

א. דהנה הדבר חכמה שבדבר ה'... הוא מה שהאדם מתבונן ומתפעל מגדולת ה' ע"י בריאת שמים וארץ וכל צבאם שמש וירח וכוכבי מרום. שכל זה הוא בחינת חכמה נפלאה עד מאוד... וגם בעניין רבויים וגדלים כמו שכתוב: "מה רבו מעשיך מאוד עמקו מחשבותיך וכו'" ולכונה זו נתקן פסוקי דזמרה באריכות סיפור שבחי גדולת הבורא ית' עד שגם השכל אנושי שבאיש הישראלי ע"י התבוננות זו דריכוי שבחי המקום ב"ה יתפעל באהבה או ביראה כו'... וזהו בחינת החכמה שבדבר ה' שהוא החכמה שבמעשה בראשית – כמו שכתוב: "כולם בחכמה עשית".

התיאור של רבי אייזיק של חווית האדם את ה'חכמה' שבדיבור האלוקי, הוא למעשה דומה לתיאור הידוע של הרמב"ם, איש החכמה, את חווית אהבתו ויראתו של האדם את קונו:

והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו? בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהן חכמתו שאין לה ערך ולא קץ מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול כמו שאמר דוד: "צמאה נפשי לאלהים לאל חי" וכשמחשב בדברים האלו עצמן מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד ויודע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומדת בדעת קלה מעוטה לפני תמים דעות כמו שאמר דוד: "כי אראה שמייך מעשה אצבעותיך מה אנוש כי תזכרנו".⁷

ההתבוננות בכך שחומר העולם הינו החכמה האלוקית הנשגבה והמפליאה – אין האדם יכול להישאר לה אדיש.⁸

ב. ובחינה הב' הוא מה שכתוב "וברוח פיו כל צבאם" שהוא על דרך משל הבל הדיבור הנ"ל, והוא כענין מה שכתוב: "שאו מרום עיניכם וראו כו" שעי"י ההסתכלות בצבא השמים יתפעל ויתלהב ליבו לה' בלי שום אריכות התבוננות מגדולת התפשטות הנבראים וסדור חכמתו יתברך שבהן כלל, רק ע"י נשיאות עינו למרום יתפעל מיד, וזה מצד כח ועוז נשמת האיש הישראלי להתפעל משם הויה המהווה ומחיה את אותם מאין ליש בכל רגע (כי אין הדבר עושה את עצמו)... וזהו מבחינת רוח פיו יתברך שמקיף לדיבור דעשרה מאמרות ואינו נגלה כי אם לנשמות ישראל ששרשם בשם הויה ובתוכיות פנימיות רוח פיו... מה שאין כן המדרגה הא' הנ"ל גלוי לכל גם לאומות העולם דקרו ליה אלקא וכו' [= דאלוקיא].

בתיאור זה, האדם אינו חווה את החכמה האלוקית המסודרת המרשימה והעוצמתית. ליבו אינו שת כלל ועיקר לעולם, אלא מופנה הוא ליוצרו של העולם. כפי שראינו במשל על הדיבור הגשמי לעיל, ה'רוח' שמקיף את התוכן הינו האינטונציה בה התוכן מדובר. הצליל יכול להביע את כוונת הדברים יותר מאשר הדברים עצמם. ככל שהקרבה לדובר גדולה יותר, כך הרמיזות המופיעות בצליל דבריו מגלות את עצמם יותר וגדלה ההבנה מה עומד מאחורי הדברים, בעוד תוכן הדברים נטול הצליל וההקשר עשוי להיות מובן לכלל הנוכחים בשווה. כך בדיבור האלוקי, היתרון של ישראל על העמים אינו מתבטא בהבנה טובה יותר של החכמה האלוקית של העולם. 'חכמה בגויים תאמין'. יתרונו של עם ישראל הוא ב'רוח' הדברים. מה עומד מאחורי העולם? מהו מהותו? - שאלה שכדי לענות עליה צריך לצאת

7. משנה תורה, הלכות יסודי התורה, ב, ב.

8 וראה את דבריו של האדמו"ר הזקן: "ולכן בכל הדברים יש שמן ואפילו באבנים כי כולם בחכמה עשית ויש בכלם פנימית החיות בבחינת שמן" (תורה אור, מקץ, מ.ד.).

במידת מה מחוצה לו. 'תורה בגוים אל תאמין'. ההבנה של מה שעומד מאחורי העולם, מאחורי הדברים, קשור להיותם של ישראל דבוקים ב'מעבר', בשם 'הויה' שמהווה את העולמות. קיומם של ישראל המושרש במקום שמעבר לכל הגדרה (כשהגדרות מופיעות עם החכמה האלוקית), וקירבתם הגדולה לקב"ה מאפשר להם להתפעל מ'הרוח' שמעבר לעולם, ומעבר לכל הגדרה – התפעלות מהראשוניות של ההויה ומעבר לה.

ג. והג' הוא הדיבור והאותיות עצמן שבשמים וארץ וכל צבאם (כי המאמרות הם עצמן מציאת הנמצאים כולם כמו אותיות רקיע בתמונתן וצירוף הם עצמם שנתהוו ונתפשטו להיות מהות הרקיע הגשמי) והמאמרות הן לבושי החכמה דמעשה בראשית שמתלבש ונגלה בלבוש דצירופי אותיות 'רקיע' ו'כנ"ל בדיבור הגשמי וכו'.

כאן, כשרבי אייזיק מתאר את הדיבור והאותיות האלוקיות עצמן, נראה שהוא מסביר שאלו עצם קיומם והימצאותם של הדברים. קיום המציאות שאינה זקוקה לפרשנות פרט להיותה קיימת. אך את החוויה של המתבונן כנגד זה הוא אינו מביא. יתכן שהדברים ללא פרשנות ותוכן של 'חוכמה' או של 'רוח', אינם מביאים לחוויה ולקרבה אלוקית. יתכן, שחוויה כזו היא הרגשה של 'הקיום שקודם למהות' במובנו הפסימי. מאידך גיסא נטען שאם בכל זאת נמצאת חוויה גבוהה רק בעצם קיומם של הדברים, תהיה זאת חוויה עוצמתית מאוד. וזאת ע"פ דברי הפילוסוף לודוויג ויטגנשטיין: "לא איך הוא העולם, הוא המיסטי, אלא זה, שהוא ישנו".⁹

ג.

לאחר שנגענו ברבדים השונים שבדיבור האלוקי, ומכאן, ברבדים השונים של הקיום שלנו מול אלוקים – ובהיותי חלק מהבריאה והאלוקות נאמר: אף ברבדים השונים של הקיום שלי בכלל – נוכל כעת להבין את האופציות השונות שלנו לתפילה. הבנת הדיבור האלוקי מאפשר לנו להבין כיצד להתחבר לדובר, כפי שכדי ליצור חיבור עם בן אדם מסוים אנו זקוקים להקשיב לו בתחילה.

ראוי וכל אדם בעמדו לפני ה' בניסיון להתפלל - קרי: לעמוד באמת לפני ה' – ישאל את עצמו מאיזה מקום הוא מנסה לפנות אל ה'. כשיתברר לו היכן הוא עומד מול הבריאה והבורא, וממקום זה ינסה לעמוד אל מול ה', ראוי ויפנה אליו וינסה להידבק בו מתוך העבודה השייכת למקום זה. לדוגמא: אדם שחווה את הבריאה מתוך 'כולם בחכמה עשית' ראוי וגם יתפלל מתוך החומר הזה. ניסיון לתפילה השייכת לחומר של 'בדבר ה' שמים נעשו' עלולה להיכשל ולגרם לתסכול אל מול התפילה בכלל. כעת, נסייג חלוקה נוקשה זו

9. מאמר לוגי-פילוסופי, 6.44.

אך למרות זאת נזכר שראוי לאדם שיהיה מודע לצורת ומקום עמידתו מול הבורא ובריאתו כדי להבין איזו תפילה נדרשת לו.

שלוש סוגי תפילות מציג לנו רבי אייזיק ע"פ הזוהר, והן: א. תפילה למשה ב. צלותהון דצדיקיא [= תפילות הצדיקים] ג. צלותא דמסכנא [= תפילת המסכן].

לעיל, ראינו שלוש רבדים של המאמרות האלוקיות ואת חווית האדם העומד נוכח להם. התפילה מטבע היותה 'עבודה' אמורה להגיע למקומות עליונים יותר, אך עם שימוש באותם החומרים שבעולם – מתוך אותם הפרספקטיבות השונות לחוות את האלוקות בעולם הזה:

א. 'תפילה למשה': התפילה השייכת לאדם החווה את העולם כ'כולם בחכמה עשית' היא 'תפילה למשה' – תפילת ה'דעת'.¹⁰ ניתן לומר שזאת התפילה הקרובה ביותר לתפילה המוכוונת בחסידות חב"ד (ראשי תיבות: חכמה, בינה, דעת):

הנה תפילה למשה הוא בבחינת דעת (שהוא עניין הרגשת המושכל עצמו והתקשרות בו בתוקף [...]) שהוא קיום המידות וחיותן כמ"ש בליקוטי אמרים [תניא]. והעניין הוא שע"י בחינת הדעת וההתבוננות בגדולת ה' איך שהוא ממלא כל עלמין וסובב כל עלמין ולית אפ"מ יתפעל ויתלהב ברשפי אש בלבו החומרי ויוליד אהבתו ויראתו ופחדו וכו'. ועניין בחינת תפילה זו הוא בחינת עבודה ותיקון לברר ולזכך גופו החומרי דוקא וכנאמר לעיל בענין אריכות דפסוקי דזמרה (כי הנשמה אינה צריכה תיקון וכו') ונקרא המתקת הגבורות והדינין שלמטה כי אינה באה רק להמתיק את הגוף. אבל ההשגה והדעת מצד עצמם הרי לית מחשבה תפיסא ביה כלל.

בתפילה זו, ה'חכמה' מוכלת, הבינה מעכלת, והדעת מורידה את שראתה החכמה אל המידות והגוף – שמתעוררים לדביקות התלהבות ויראה לקב"ה. כשאפיינו את רובד ה'חכמה' שבדיבור האלוקי, אפיינו אדם החווה רובד זה כשהוא מתבונן בסדר ובגודל של הבריאה. בתפילה לעומת זאת, האדם מפנה כבר את תשומת ליבו אל האור האלוקי שמהווה את הבריאה 'איך הוא ממלא כל עלמין וסובב כל עלמין וכולא כמי כלא חשיב'. המתבונן בזה נשאב בהתבוננותו אל אור האין סוף – הדבר היחיד שכן 'חשיב' – ומתבטל נוכח האין סוף. האדם מתעלה אל מעבר ל'טוב ולרע' הקטנוניים הפשוטים והיומיומיים אל מקום בו 'חשכה כאורה', והוא תוקע שם את מחשבתו באור ובנשגבות האלוקית. כשחוויה כזאת קורה, אין האדם החוזר ממנו יכול לפנות בקלות רבה לעיסוקיו במילי דעלמא, משום זיכך מידותיו שהשתתפו בחוויה ההוליסטית הזו. רבי אייזיק מוסיף שאין לנו באמת תפיסה בזה – כיוון דלית מחשבה תפיסה ביה כלל – אך האור המגיע מהתבוננות זו משפיע

10. משה רבינו מסמל את ה'דעת'. ראה: תניא, לקוטי אמרים, פרק מב.

על האדם ועל גסותו. דיבור עם הקב"ה וחיבור עמו מתוך חוויה מאומצת ומדויקת שכזו – כפי שמכוונים בחסידות חב"ד – מביא את נטיותיו ה'בהמיות' של האדם להזדככות ממילא.

ב'קונטרס העבודה' שכתב הרבי הרש"ב – האדמו"ר החמישי של חב"ד, המכונה 'הרמב"ם של החסידות' – מוסבר בצורה מבוארת ומדויקת מהי עבודת ההתבוננות הנכונה, המסיבית והמענגת ע"פ חב"ד. שם מוסבר שההתבוננות בבריאה – התבוננות שמקורה ברמב"ם, כפי שראינו לעיל, ושרבי אייזיק מתאר אותה בתיאוריו את החכמה שבדיבור האלוקי – דרושה לתחילת העבודה וההתפעלות. אך מובא בהמשך, כפי שגם עולה מדברי רבי אייזיק, שרק ההתבוננות באור האלוקי שבבריאה – התבוננות גבוהה יותר שפותחה בחסידות חב"ד – תהפוך גם את ה'נפש הבהמית' ממש לאהבה את ה':

עיקר העבודה בתפלה היא בהתבוננות בדרך פרט דוקא באיזה ענין אלקי שמתבונן אם בענין הבריאה יש מאין בפרטיות הענינים בזה... או בגדולת ה' בענין ההתהוות בריבוי הנבראים וגדולי הנבראים ולכל אחד ואחד נמשך חיות מיוחד לפי מזגו ותכונתו... והוא ענין הכח האלקי בעצם ענין הבריאה וההתהוות... וגם יתבונן איך שכולם מהללים ומשבחים להקב"ה... ויש בזה כמה חילוקי מדריגות באופן ההילול והשבח שלהם בנבראים עליונים לפי אופן ההשגה שלהם, ע"י האור והחיות האלוקי המתלבש בתוכם להחיותם, וכמ"ש הללו את ה' מן השמים הללוהו במרומים וכו' שהן ד' עולמות אבי"ע [= אצילות, בריאה, יצירה, עשיה] כו' שמחולקים בהאור והגילוי ובהילול והשבח שלהם כו' וכל זה הוא ענין סיפור שבחיו של מקום שע"י התבוננות והתפעלות נפשו בענינים אלו נעשה החקיקה מבחוץ, שיוצא ממעמדו ומצבו ומתעלה נפשו בדרגה עליונה יותר ויותר ומתקרב לאלוקות כו'.

אמנם בחינת החקיקה מבפנים להיות בבחינת קירוב ממש לאלוקות וגם הנפש הבהמית יהיה לו אהבה לאלוקות, הוא ע"י ההתבוננות... בבחינת האור והחיות אלקי שמאיר בעולמות... והיינו איך דאיהו ממלא כולהו עלמין דכשם שהנשמה ממלא את הגוף כך הקב"ה ממלא את העולם, הן בעולם התחתון ככל נברא ונברא בפרט שיש בו אור אלקי המחיה אותו והן בעולמות עליונים באופני האורות והגילויים בכל עולם עולם בהעשר ספירות שבעולמות ובהנבראים שבהם... וכללות האור והחיות הוא מבחינת מלכות דאצילות המהווה ומחיה כללות עולמות בי"ע, ועל זה נאמר: 'ואתה מחיה את כולם' שהן אותיות דבור העליון דבחינת מלכות דאצילות ובחינת האור המתלבש בהאותיות וכו'.¹¹

ב. צלותהון דצדיקים: תפילת הצדיקים – שלא כמו התפילה בה נגענו לעיל המיועדת ל'בינונים', בלשונו של בעל התניא – אינה מיועדת לזיכוכם של הצדדים הבהמיים של

האדם. צדדים אלו כבר משמשים כ'מרכבה' לנפשו האלוקית של הצדיק.¹² תפילה זו כולה התענגות על ה' – שעה של התענגות על 'מקורא דכולא'. התענגות זו נובעת מתוך פרספקטיבה הקולטת מהעולם את 'רוח פיו' של הקב"ה:

בחינת צלותא דצדיקייא אינה בבחינת עבודה ותיקון גופו ונפשו השכלית והבהמית כלל (כי אינו צריך לזה שכבר נעשה חלל בקרבו ואין לו אלא לב אחד כו') רק שטועם טעם אלקי ממש ומתענג על הויה במתיקות עריבות ידירות כו' (וכענין תפילת שבת שאינו בבחינת עבודת הברורים כבימות החול...).

יתכן והסוגריים החותמות את הפיסקה יהוו לנו מפתח להבנת תפילת הצדיקים. תפילה זו היא 'כתפילת שבת שאינו בבחינת עבודת הברורים כבימות החול'. קרי: העלאת העולמות. תפילה זו לא באה לברר את הצדדים הנמוכים שבאדם כבתפילה שלעיל, אלא עובדת עם הצדדים האלוקים שלו, שבשבילם – זוהי פשוט חוויה מענגת. תפילה זו מעלה את המציאות כולה, שמי שיאזין למציאות זו בקשב רב וברגישות ימצא את כולה מחפשת להתענג על ה' – כפי שיסביר הראי"ה קוק:

התפילה היא האידאל של כל העולמים. כל ההויה כולה למקור חייה היא עורגת, כל צמח וכל שיח, כל גרגר חול רגב אדמה, כל אשר בו חיים נגלים וכל אשר בו חיים כמוסים, כל קטני היצירה וכל גדוליה, שחקי מעל ושרפי קודש, כל הפרטיות שבכל יש, וכל כללותו, הכל הומה, שואף, עורג ושוקק לחמדת שלמות מקורו העליון, החי הקדוש, הטהור והכביר. והאדם סופג את כל השקיקות הללו בכל עת ובכל שעה, והוא מתרומם ומתעלה בתשוקות קדשו.... מרומם הוא האדם את כל היצור, מאחד הוא עמו את כל היש, מעלה את הכל, מרומם את הכל למקור הברכה ומקור החיים.¹³

התשוקה המוכרחת של המציאות האפשרית – להתעלות למקורה, ליחיד שמחויב המציאות – התממשותה מתאפשרת בזכות האדם המתפלל את תפילת הצדיקים. כשהאדם, שהכל נברא בשבילו, מתענג בשיחו עם הקב"ה – אזי כל משרתיו, המציאות כולה, מתענגת ומתעלה איתו.

כדי לנסות להבין יותר את העונג שבתפילה ואת העלתה את כל המציאות שסביבה, ננסה להביט בראשונה אל מה שאנו – או לפחות החלקים הנשגבים והטהורים שבנו – שואפים ומשתוקקים, ואז נשוב להביט במציאות הקטנונית והשפלה הסובבת אותנו. ירידה זו עלולה למלא את ליבנו באכזבה או לעתים אף ביאוש. אך ההתרוממות הבאה מיד

12. איננו צדיקים וליבנו בקרבנו אינו חלל, ואף לפעמים אנו דואגים לחלל אותו. למרות זאת, ננסה להבין את תפילת הצדיקים מתוך הפן ה'צדיקי' שבנו, שכן כולנו נושאים בתוכנו נשמה אלוקית – וכל אחד ברמת הדומיננטיות שהוא מעניק לה.

13. עולת ראייה, מבוא, עמ' יג.

לאחריה, שתוציא אותנו מן המצוי ותחזיר אותנו לרצוי – ואף עשויה להפוך אותו גופא לרצוי – זוהי התפילה, כפי שמביע הרב קוק:

התפילה היא לנו, ולעולם כולו, הכרח גמור, וגם תענוג יותר כשר שבתענוגים. גלי הנשמה שלנו הולכים ושוטפים, הננו חפצים מעצמנו ומהעולם שלמות כזאת שאין המציאות המוגבלת יכולה לתן לנו, ומתוך כך הננו מוצאים את עצמנו שרויים בצרה גדולה, שדאבונה יכול להעביר אותנו על דעתנו ועל דעת קוננו. אבל קודם שיעבור זמן גדול, שיכול שרטון זה להתגלם בקרבנו הננו באים ומתפללים. שופכים אנו שיחנו ומתנשאים אנחנו לעולם של מציאות שלם בתכלית השלמות, ואז נעשה עולמנו הפנימי באמת שלם בתכלית השלמות, ודעתנו מתמלאת נחת, ואותו המשקל שהכרעתנו הפנימית פועלת על המציאות, שגם פנימיותנו היא אחת מחלקיה, מכריע גם את כל העולם כולו לכף זכות.¹⁴

התענוג בחוויית האלוקות, נעם הטוהר ונחת השלמות – כל אלו הופכים להיות ה'אני' איתו אני ניגש כעת לעולם. עוד ועוד 'אני' שכאלו, והעולם כולו הופך להיות מקום טהור ושלם יותר. וכך, על ידי העונג שב'טעם האלוקי' העולמות מתעלים ומזדככים ומכריעים את העולם כולו לכף זכות.

ג. צלותא דמסכנא: תפילת המסכן שייכת לזה שאינו מצליח להתפעל מהתבוננות בבריאה ובבורא, וכל שכן שאינו דבק בבורא כמו הצדיק, שדביקות בקב"ה היא לו מצב טבעי ולכן גם תפילתו. הוא רואה את הדברים שבעולם – את הדיבור האלוקי – אך מרגיש בנפשו רחוק מהכוונה והאלוקות שמאחוריהם. אותו אדם ששרוי במצוקה של שהייה באותו עולם שנראה חסר משמעות משום שנראה הוא לו כנפרד מן הבורא – כמו שאותיות הדיבור כשלעצמן שללא המשמעות שהן מכילות עשויות להראות כנפרדות מן המדבר אותם – יכול כעת רק לצעוק לה' שיעזור לו להתקרב אליו, להתחבר אליו. גם עבודה זו נעשית בזכות החיבור התמידי שיש לכל ברייה עם הדיבור האלוקי – גם אם כרגע הוא מזהה בו רק אותיות דוממות:

ובחינת צלותא דמסכנא, היינו מה שלפני ה' ישפוך שיחו בלי שום דעת והתבוננות בגדולתו יתברך (כי עני הוא בדעת) רק צעוק יצעק במר נפשו על ריחוקו מה' אחד כפום דמשער בליביה. וכעני ממש הצועק לעשיר הושיעה נא ממצור ומצוק שלי. ואינו רק שפיכת שיח ותחנונים לפני ה' לרחם עליו ולהושיעו. כי יתמרמר מאד בהרגשתו עוצם פחיתותו וריחוקו וכו'.

אם את 'תפילה למשה' הסברנו עם התורה החב"דית ואת 'צלותהון דצדיקיא' בעזרת הרב קוק, את 'צלותא דמסכנא' נרחיב, כפי שמתבקש, ע"פ רבי נחמן מברסלב – הרבי 'שכל עסקו תפילה'¹⁵ – ובכך נשלים את הביטוי הרווח כיום: 'חב"ד' (חב"ד, ברסלב, קוק).

רבי נחמן מנסה לייעץ בתורותיו גם ליהודים ששקועים בבון, מצויים במצריי העולם הזה או חווים את ה'חלל הפנוי' – "ששם, בחלל הפנוי", מסביר רבי נחמן,¹⁶ "כלל לא תמצא את החכמה האלוקית". לא בגלל שקשה למצוא אותה שם, אלא מחמת זה שבהגדרה ה'חלל הפנוי' פנוי הוא מאותיות – ולכן מהסברים או כל דבר אחר אופטימי שנוכל להצביע עליו.

רבי נחמן פונה לאלו המרגישים רחוקים מאלוקים, ולעיתים כל שנותר להציע להם הוא להרבות בתפילה:

כי אף על פי שנמצאים כמה עצות טובות בספרי רבנו זכרוננו לברכה, שהם מלאים עצות להתקרב להשם יתברך, אף על פי כן על פי רב קשה להאדם לקיים העצה בעצמה. על כן העקר הוא תפלות ותחנונים ובקשות, יהיה איך שיהיה... ויבקש מהשם יתברך תמיד שיוציא אותו מחושך לאור ויחזירהו בתשובה שלמה באמת, ואל יתן דמי לו עד שיענהו. ואף על פי שהוא קורא וצועק להשם יתברך זה זמן רב מאוד, ועדין הוא רחוק מאוד מאוד, אף על פי כן אם יהיה חזק ואמיץ בתפילות ובקשות, בודאי סוף כל סוף יענהו השם יתברך ויקרבהו לעבודתו באמת, בודאי בלי ספק, רק חזק ואמיץ.¹⁷

ד.

שלוש התבוננויות מעניק לנו רבי אייזיק ועימהם שלוש סוגי תפילות. כל מצב נפשי והתפילה השייכת לו. התבוננות נכונה של האדם במצבו הנפשי ומקומו מול המקום ברוך הוא, תביא את האדם לפנות אל הקב"ה מהתפילה השייכת לו. תפילה ממקום שאינו שייך לאדם המסוים הזה במצבו הקונקרטי הנוכחי, עלולה להרחיק את המתפלל מן התפילה, כיוון שהוא עשוי לא למצוא בה את המדיום הנכון לחיבור ודביקות עם הקב"ה.

מתבקש להקביל את שלושת מיני ההתבוננויות והתפילות הנ"ל לשלושת ספרי החסידות הידועים מהדור השלישי של החסידות – ה'נעם אלימלך', ה'תניא' ו'לקוטי מוהר"ן'. כינויים על פי המסורת הם (לפי הסדר): ספרן של צדיקים, ספרן של בינונים וספרן של רשעים (בשלישיה זו, הנעם אלימלך מחליף את הרב קוק מהשלישיה של 'חב"ד' ק').

15. לקוטי מוהר"ן, תנינא, צג.

16. לקוטי מוהר"ן, קמא, סד.

17. לקוטי מוהר"ן, תנינא, קא.

התניא, המלמד התבוננות נכונה באלוקות ע"י החב"ד (חכמה בינה ודעת), שיך ל'תפילה למשה' הבאה מתוך ההתבוננות של 'כולם בחכמה עשית'. הנעם אלימלך השם דגש על עבודת הצדיקים מתאים ל'צלותהון דצדיקיא' – תפילת הצדיק הבאה מתוך המקום של 'רוח פיו' של הקב"ה. ולקוטי מוהר"ן – הספר שמלמד גם את הרחוקים מהקב"ה איך להידבק בו – מקביל בראיה זו לזעקת היהודי מן המיצר השייכת ל'צלותא דמסכנא' – אלו המרגישים עצמם רחוקים מה'.

ניתן גם לראות בשלושת תפילות אלו, שלוש דרגות בדרך לתפילה המתוקה של הצדיק – זאת על פי הדגם המשולש המפורסם של הבעל שם טוב:

הכנעה – 'צלותא דמסכנא': נכנס האדם לעולם התפילה מתוך הכנעה ושפלות. אין הוא מרגיש במהלך תפילה זו עבודה על מידותיו, וכל שכן שאינו חש התענגות קדושה; הוא חש ריחוק מן הבורא. הרגשה קיומית זו הולמת בו, והוא עומד מולה שפל וכנוע. לאחר שהכנעה זו בוראת בו באדם כיסופים רבים לעבוד את ה' ולטעום משהו מן האין סוף, הוא מתחיל להיות בשל לעבודה על עצמו על מנת להכשיר עצמו ככלי לאור אין סוף.

הבדלה – 'תפילה למשה': כעת, בעת שהאדם חדור מוטיבציה לעבודה מידותית ותודעתית, תפילתו – וההכנה לתפילתו – מלווה בהתבוננות מדויקת ומדיטטיבית, שנועדה להבדיל בין הטוב לרע, ובדיוק נוסף – בין הנכון ללא נכון. התבוננות זו חוזרת אל תוך האדם הנפתח אליה, ופועלת בו שינוי והבדלה במידותיו. הבדלה בין הקדוש, הזך והטהור – לכל השאר.

המתקה – 'צלותהון דצדיקיא': לאחר עבודה מאומצת והכשרת האדם לכלי נכון להשראת השכינה, כשיר הוא כעת אותו האדם – בעל המידות המתוקנות והדעות הנכונות – לחוש את הקדושה שבקרבו. כל כולו, מידותיו ועצמותיו, הומתקו לחוש את הבורא, את המוחלט, את האחד. תפילה זו ממתיקה את כל סביבתו שעדיין כלואה לה בעצמה. בנוכחותו, המתפלל תפילה אחדותית זו פותח את סביבתו לעצמותה שלה – לאלוקי שבה.

ה.

אבל, יש והאדם לא יצליח למצוא את עצמו באף אחד משלוש האופציות המוצעות. למרות שזוהי עדות על ריחוקו מה', אעפ"כ, גם עדות זו אינה נוגעת לו מספיק כדי לעוררו לצעוק לקב"ה כמו ב'צלותא דמסכנא'. ואז, מילות התפילה יאמרו אצלו ביובש וללא חיות. האם אדם זה יוכל להתפלל באמת? האם יוכל להתחבר לקב"ה?

ננסה בשבילו להציע התבוננות נוספת, התבוננות ב: 'ואתה מחיה את כולם'.¹⁸ זאת אומרת: מאחורי האותיות, רוח פיו וחכמתו עומד הקב"ה בעצמו – 'אתה'. ומולו, 'חשכה כאורה' – ממש. לעומתו, האותיות הדוממות והחכמה – שווים. בו עצמו אין לנו כלל השגה. כל כך אין לנו בו השגה, שלמעשה טעות היא תהיה לנו לומר שאין לנו בו השגה, כי בו יתברך אפילו תארי השלייה כבר אינם תופסים.¹⁹ מפרספקטיבה של 'ואתה מחיה את כולם', 'אתה', שאיננו יכולים לומר עליו דבר – כל הכוונות וההתבוננויות נבלעות באין סופיות הזו. אז כשנושאים את עינינו ל'אתה מחיה את כולם', במה גרעה תפילה של אמירת האותיות ללא חיות גדולה, תפילה רק על מנת לצאת ידי חובה, מתפילה מלאת רגש וסערה? אותו אדם יוכל להתנחם בנחמה שניחם רבי נחמן את אנשיו שהיו במצוקה דומה:

היה [- רבי נחמן] מחזק את אנשיו, שקבלו לפניו בקובלנא גדולה על שהם רחוקים מתפלה מאוד וקשה עליהם מאוד להתפלל, והיה מחזק אותם ומנחם אותם בכמה לשונות, שלא יפלו בדעתם בשביל זה, ואמר: הלא הגר שנתגיר, כמה זכיה הוא אצלו כשזוכה לידע אמירת התבות לבד עד "ברוך שאמר" על כן ראוי לאדם לנחם את עצמו ולשמח את עצמו על אשר על כל פנים הוא זוכה לומר התבות של התפילה.²⁰

או בלשונו של רבי אייזיק:

'כי אתה שומע תפילת כל פה', פירוש: אפילו תפלה כזו שהיא עוברת דרך הפה בלבד.²¹

18. נחמיה, ט, ו.

19. ראה אצל רבי אייזיק: מאמר שני המאורות, עמ' 218. עיין גם אצל רבו של רבי אייזיק, האדמו"ר הזקן: תניא, שער היחוד והאמונה, פרק ט.

20. לקוטי מוהר"ן, תנינא, קבא.

21. לשמע און, עמ' 188 (מובא בתוך: תולדות יצחק אייזיק, עמ' 121).